

Geraldine Reymenants,
 onderzoekscoördinator
 Instituut voor de
 gelijkheid van vrouwen
 en mannen

LISELOTTE VANDENBUSSCHE

Het veld der verbeelding.

**Vrijzinnige vrouwen in Vlaamse
 literaire en algemeen-culturele
 tijdschriften (1870-1914)**

Liselotte
 VANDENBUSSCHE,
Het veld der verbeelding.
Vrijzinnige vrouwen in
Vlaamse literaire en
algemeen-culturele
tijdschriften (1870-1914),
 Gent: KANTL, 2008,
 515 p.,
 ISBN 978 90 724 7479 7.

Het 'opgraven' van vergeten schrijfsters kreeg in het spoor van de tweede feministische golf een nieuwe impuls. Via bloemlezingen werd het werk van vrouwelijke auteurs terug toegankelijk gemaakt voor hedendaagse lezers en lezeressen. Daarnaast verschenen studies over vrouwelijke schrijvers waarin aandacht werd besteed aan de specificiteit van het werk van vrouwen, aan de positie van vrouwen in het literaire veld en aan de manier waarop het werk van vrouwen werd ontvangen in de literaire kritiek. Vooral in Groot-Brittannië, de Verenigde Staten en Frankrijk, maar ook in Nederland, bestaat sinds de tweede helft van de jaren 1970 een sterke traditie van feministisch literair-historisch onderzoek. In Vlaanderen ontbrak het daarentegen lange tijd aan een doorgedreven, systematische en vergelijkende analyse van de (historische) positie van vrouwen in het literaire veld – de occasionele scripties daargelaten.

Het boek van Liselotte Vandenbussche, dat werd bekroond met de Prijs voor Geschiedenis 2008 van de provincie Oost-Vlaanderen, komt aan deze leemte tegemoet. Het vormt de neerslag van haar doctoraatscriptie die tot stand kwam in het kader van het onderzoeksproject *Vrouwen en journalistiek in België, 1890-1940: een cultuur-historisch project*. Vandenbussche nam daarin de vrijzinnige vrouwen voor haar rekening; ondergetekende bestudeerde de vrouwelijke literaire productie binnen het katholieke Vlaamse literaire veld.

Het concept 'vrijzinnig' vereist nadere toelichting. Het Vlaamse literaire veld was in de 19e en begin 20e eeuw onderverdeeld in een katholiek en een niet-confessioneel circuit, waarbij Vandenbussche met de term 'circuit' verwijst naar een verzameling van deelnemers waartussen voldoende contactpunten bestaan. Het niet-confessionele circuit omvatte zowel liberale, neutrale als anarchistisch gezinde tijdschriften. De vrouwen die aan het circuit deelnamen, vormden ideologisch gezien dan ook een veeleer heterogene groep: ze behoorden meestal tot de liberale burgerij, maar sommigen hadden ook socialistische of anarchistische sympathieën.

In haar boek analyseert Vandenbussche het aandeel, de receptie en het literair-sociale gedrag van vrijzinnige vrouwen die tussen 1870 en 1914 publiceerden in Vlaamse liberale, neutrale en anarchistisch gezinde literaire en algemeen-culturele tijdschriften. Ze bedreven uiteenlopende letterkundige genres: proza, poëzie, kinderliteratuur, recensies, brieven, essays ... 19e-eeuwse literatoren beperkten zich immers niet tot één genre, net zomin als dag- en weekbladen enkel politiek en maatschappelijk nieuws brachten of literaire tijdschriften enkel belletrische opnamen. Vandenbussches uitgangspunt is daarbij, in het verlengde van de veldtheorie van Pierre Bourdieu, dat literaire productie en succes niet zozeer berusten op talent, inzet en keuze, maar het resultaat zijn van interacties tussen het literaire werk zelf, literaire producenten, de structuur van het literaire veld en de positie van dat veld in het bredere machtsveld. Vooral Bourdieus nadruk op het belang van 'kapitaal' voor het verwerven van een (machts)positie binnen het literaire veld is vanuit genderinvalshoek belangrijk: mannen en vrouwen hadden/hebben immers niet in dezelfde mate en op dezelfde manier toegang tot cultureel, economisch, sociaal en symbolisch kapitaal. Vandenbussche meent daarbij, en zal dat door het hele boek heen verdedigen, dat de invloed van genderspecifieke machtsverhoudingen niet voor elke schrijfster gelijk is.

Vandenbussche benadert vrouwelijk schrijverschap binnen het vrijzinnige literaire veld vanuit drie invalshoeken. Ten eerste bestudeert ze de deelname van vrijzinnige schrijfsters aan de periodieke pers door hun aandeel en hun receptie daarin in kaart te brengen. In het tweede deel analyseert ze meer diepgaand de vormen van kapitaal die de loopbaan van de schrijfsters beïnvloedden. Tot slot gaat Vandenbussche nader in op de literaire trajecten van drie vrouwen, met name Virginie Loveling, Héléne Swarth en Fanny Delvaux.

In het eerste deel beschrijft Vandenbussche het aandeel van vrouwelijke auteurs in niet minder dan honderd tijdschriften die tussen 1870 en 1914 in Vlaanderen verschenen. Ze focust daarbij vooral op de manier waarop het werk van vrouwen door mannelijke en vrouwelijke redacteurs en medewerkers werd ontvangen, met als doel het bestaan van een dubbele kritische norm ten aanzien van vrouwelijk schrijverschap in het Vlaamse literaire veld tussen 1870 en 1914 te ondergraven. In de jaren 1970 werd het concept '*double standard*' door Elaine Showalter geïntroduceerd om het in de 19e eeuw door mannelijke critici gehanteerde discours te

benoemen waarin vrouwelijke schrijvers voortdurend werden geminimaliseerd en getrivialiseerd. Vrouwelijke auteurs werden enerzijds verondersteld in hun werk gevoel, verfijning, kiesheid en tact, kortom ‘vrouwelijke eigenschappen’ tentoon te spreiden, terwijl zogenaamd mannelijke eigenschappen – doorzicht, verbeelding, originaliteit ... – voor hen ontoegankelijk en te vermijden waren. Dit had tot gevolg dat vrouwelijke auteurs die zich daarnaar schikten, werden verweten geen echte ‘Literatuur’ te produceren, omdat hun perspectief te beperkt was, en dat zij die daartegenin gingen het verwijt kregen niet vrouwelijk, en dus abnormaal te zijn. Vrouwelijke auteurs bevonden zich met andere woorden in een patstelling. Daarnaast hield de *double standard* in dat vrouwen met hoffelijkheid dienden te worden benaderd als zij het literaire veld betraden. Ook daarmee werden vrouwelijke auteurs monddood gemaakt, want het betekende dat hun werk nooit echt op zijn waarde werd beoordeeld, en dus niet erg ernstig werd genomen. In navolging van Showalter, die deze *double standard* aan het werk zag in het 19e-eeuwse Groot-Brittannië, werd dit ook onderzocht – en bevestigd – voor Frankrijk, de Verenigde Staten en Nederland.

Het is dan ook opmerkelijk dat Vandenbussche het bestaan van een dubbele kritische norm in het Vlaamse vrijzinnige literaire veld van het einde van de 19e en het begin van de 20e eeuw ontkent. Ze heeft de receptie van het werk van vrouwen in de vrijzinnige tijdschriften, die ze in drie periodes onderverdeelt – de traditionele tijdschriften die tussen 1870 en 1888 verschenen, de vernieuwende en jongerentijdschriften die in de periode daaropvolgend hun opwachting maakten, en ten slotte de enerzijds avant-gardistische en anderzijds conservatieve tijdschriften die vanaf het midden van de jaren 1990 tot de Eerste Wereldoorlog verschenen – geanalyseerd aan de hand van zeven criteria. Ze hield daarbij rekening met de eigentijdse literaire standaard en heeft bovendien een vergelijking gemaakt met de receptie van het werk van mannelijke auteurs – een oefening die vaak over het hoofd wordt gezien bij een feministische receptieanalyse. Dit resulteert in de bespreking van een zeer heterogeen corpus: essays en andere letterkundige bijdragen van vrouwelijke en van mannelijke auteurs over ‘vrouwenkwesties’ zoals meisjesonderwijs en vrouwenstemrecht, of waarin dit zijdelings aan bod komt, recensies door mannelijke critici van het werk van vrouwelijke schrijvers, lofdichten aan het adres van schrijfsters, recensies door vrouwelijke critici ..., met als doel het door de verschillende tijdschriften gepropageerde standpunt over de maatschappelijke positie van vrouwen en over vrouwelijk schrijverschap in het bijzonder in kaart te brengen.

Vandenbussches besluit is duidelijk: het Vlaamse vrijzinnige literaire veld stond open voor vrouwelijke medewerkers, voor vrouwelijk schrijverschap en voor vrouwenemancipatie. Vrouwelijke medewerkers vormden weliswaar een kleine minderheid, maar de houding van de mannelijke redactieleden ten opzichte van hun medewerking was opvallend positief – de uitzonderlijke negatieve reactie op vrouwen die een politiek standpunt innamen of wier werk erotisch getint was daargelaten. Vaak werden ze zelfs expliciet om medewerking verzocht. Ook de ontluikende vrouwenemancipatie was men algemeen genomen gunstig gezind, in die zin dat vooral

Van links naar rechts: Virginia Loveling, Hélène Swarth en Fanny Delvaux (AMVC-Letterenhuis, Antwerpen)

het verschildendenken, waarbij de nadruk wordt gelegd op de fundamentele verschillen tussen vrouwen en mannen die als gelijkwaardig – en niet zozeer als gelijk – worden gezien, werd gepropageerd. Daarbij bleef de rol van vrouwen als echtgenote en moeder primordiaal. Dat vinden we overigens ook terug in de waardering van het literaire werk van vrouwen: schrijvende vrouwen dienden als maatschappelijke moeders een bijdrage te leveren aan de volksbeschaving en de uitbouw van een Vlaamse identiteit. Maar, betoogt Vandenbussche, dat paste binnen een poëtische standaard die een poëtisch realisme propageerde met een didactische en idealiserende instelling en gericht was op nationale beschaving en volksverlichting – en die gold net zo goed voor mannelijke auteurs. Bijgevolg was er dus geen sprake van een dubbele kritische norm voor vrouwen. Vrouwelijke schrijvers werden bovendien niet als een aparte groep met eigen kenmerken gepercipieerd, maar werden (positief) vergeleken met mannen. Hun werk werd dan wel hoofdzakelijk met een feminiene terminologie beschreven, maar dat viel ook mannelijke auteurs te beurt. Vrouwen bleken dus te voldoen aan de vigerende literaire normen.

Over de vraag waarom het Vlaamse vrijzinnige literaire veld in zijn receptie van vrouwelijk schrijverschap afweek van het patroon dat elders werd vastgesteld, blijft Vandenbussche veeleer kort. Ze wijst ten eerste op de androgynse invulling van de algemene literaire standaarden binnen het Vlaamse literaire veld. Daarnaast meent ze dat er binnen het Vlaamse literaire veld, dat zich langzaam ontwikkelde ten opzichte van het Franstalige veld, geen plaats was voor strijd – tussen vrouwelijke en mannelijke actoren, tussen vrouwelijke en mannelijke positiebepalingen – maar dat de krachten dienden te worden gebundeld voor de emancipatie van de Vlaamse letterkunde. Tot slot stelt ze dat de numerieke vertegenwoordiging van vrouwen, in tegenstelling tot elders, in het Vlaamse vrijzinnige literaire veld niet van die aard was om de andere, mannelijke actoren te verontrusten, en dat vrouwelijke schrijvers dus niet werden gezien als concurrentie die moest worden uitgeschakeld. Daarmee gaat Vandenbussche echter voorbij aan het feit dat er ook in

Groot-Brittannië of Nederland geenszins sprake was van een vrouwelijke invasie van het literaire veld: tussen 1800 en 1935 bleef het aantal schrijfsters vrij constant rond 20 procent van het totale aantal auteurs schommelen. Het gevoel van mannelijke auteurs en critici dat vrouwen het literaire veld bestormden, was een illusie: “*Female dominance*” was always in the eye of the male beholder”, schrijft Showalter daaromtrent.¹

Bovendien kunnen we ons de vraag stellen waarom vrouwen, niettegenstaande de algemeen positieve reacties op hun schrijverschap, dan in zo’n beperkte mate hebben deelgenomen aan het vrijzinnige literaire veld en waarom ze vooral opvallend afwezig bleven in meer avant-gardistische tijdschriften. Daarvoor zoekt Vandebussche, in navolging van Bourdieu, een verklaring in het sociale profiel van vrijzinnige schrijfsters. Ze gaat meerbepaald na wat het economische, culturele en sociale kapitaal was van de vrouwen die in de laatste decennia van de 19e eeuw actief waren in het vrijzinnige literaire veld en in welke mate genderfactoren deze kapitaalverwerving en -accumulatie bepaalden.

Een sterke financiële basis verschafte een auteur economisch kapitaal, en dus de mogelijkheid om vrij van economische eisen te schrijven en om zich zelfverzekerd en onverschillig ten opzichte van geldelijk gewin in het literaire veld te begeven. Auteurs die verzekerd waren van economisch kapitaal konden institutionele steun verwerpen, zich onafhankelijk opstellen tegenover zij die de macht binnen het veld belichaamden en riskante posities innemen of radicale stellingen verdedigden. Vrouwelijke schrijvers bleken slechts in beperkte mate over dergelijk economisch kapitaal te beschikken: financiële steun van buitenaf was nodig, in de vorm van subsidies, van ouderlijke steun, van journalistiek werk of van een andere professionele bezigheid. Het blijft hierbij onduidelijk in welke mate dit gendergebonden was. Slaagden mannelijke auteurs er dan wel makkelijker in een stevig economisch kapitaal te verwerven, waardoor ze meer tijd konden besteden aan hun literaire activiteiten? Leven van de pen alleen was een illusie in het 19e-eeuwse Vlaanderen, schrijft Vandebussche, en dat was het wellicht voor zowel mannen als vrouwen. Maar mannen beschikten natuurlijk wel over meer mogelijkheden om andere activiteiten te ontwikkelen waarmee ze geld konden verdienen en dus hun schrijverschap konden financieren. De professionele mogelijkheden van (middenklasse)vrouwen beperkten zich daarentegen hoofdzakelijk tot het onderwijs. Vandebussche stelt dat voor vrouwen enkel het schrijven van kinderverhalen en redactioneel werk voor een pedagogisch tijdschrift lucratieve journalistieke bijverdiensten waren, maar dat dit tegelijk weinig prestigieus bleek. Hierin blijkt er dus wel degelijk een genderbias te zitten, die door Vandebussche te weinig wordt geïdentificeerd.

Cultureel kapitaal onderzoekt Vandebussche vanuit twee invalshoeken: het bezit van diploma’s – wat Bourdieu cultureel kapitaal in geïnstitutionaliseerde staat noemt – en het ‘zicht op het veld’, of de duurzame competentie om deel te nemen aan de dominante cultuur – een combinatie van cultureel kapitaal in belichaamde en in geobjectiverde staat. Het lijkt geen twijfel dat 19e-eeuwse vrouwen

in het algemeen wat betreft het eerste aspect waren benadeeld ten opzichte van mannen. Meisjesonderwijs stond nog in de kinderschoenen; de enige hogere opleiding die voor vrouwen openstond was de normaalschool. Vandenbussche vond onder de door haar bestudeerde schrijfsters dan ook opvallend veel onderwijzeressen. Anderzijds stelt ze dat vrouwen niet over dezelfde mogelijkheden beschikten als mannen om voeling te krijgen met wat er leefde op literair en maatschappelijk vlak, waardoor ze minder dan mannen tot literaire vernieuwing in staat waren. Vooral bij de jongere generatie schrijfsters bleek dat nadelig te werken. Vandenbussche meent dat genderverschillen in onderwijs, waar kennis van en inzicht in de cultuur van de heersende groep worden verworven, kunnen worden gecounterd door een gunstige familiale context of een uitgebreid en pertinent sociaal netwerk. Toch lijkt vooral het verschil tussen een goede middelbare en/of universitaire opleiding, waartoe jongens vanaf het midden van de 19e eeuw toegang hadden, en een middelmatige pensionaats- en/of middelbare normaalschoolopleiding, die voor meisjes ook aan het einde van de 19e eeuw de enige opties bleven, te resulteren in een beperkter cultureel kapitaal. En ook op het sociaal kapitaal had de genoten opleiding een invloed – zie de netwerken van gelijkgezinden die aan universiteiten, in allerhande literaire of politieke kringen werden gevormd en waarop mannen vaak hun hele carrière bleven steunen.

De accumulatie van sociaal kapitaal, ten slotte, is dus evenzeer 'gegendered'. Toch stelt Vandenbussche vast dat de meest geconsacreerde schrijfsters een vrij omvangrijk informeel netwerk hadden verworven en daarvan ook zelf het belang inzagen. Ze wisselden materiële zaken uit, zoals presentemplaren van boeken, portretten en albums, om duurzame relaties te creëren, en probeerden door middel van symbolische ruiltransacties het prestige van collega's te beïnvloeden – en hen op die manier aan hen te binden. Dat netwerk bestond evenwel vooral uit mannelijke actoren die de belangen van de schrijfsters behartigden, hen uitnodigden om te publiceren in een tijdschrift en de rol van mentor op zich namen. Van een vrouwelijk netwerk was er, in tegenstelling tot het katholieke literaire veld, geen sprake. Waarom dat zo was, wordt niet duidelijk. Was dat bij gebrek aan een leidende figuur, een rol die Marie Elisabeth Belpaire in het katholieke veld wel opnam? En waarom voelde bijvoorbeeld Virginie Loveling, die toch een groot symbolisch kapitaal bezat binnen het vrijzinnige literaire veld, zich daartoe niet groepen?

In de eerste twee delen van haar boek biedt Vandenbussche een zicht op het leven en werk van enkele van de belangrijkste vrijzinnige schrijfsters uit de 19e eeuw, zoals Johanna Courtmans-Berchmans, Maria Van Ackere-Doolaeghe en Mathilda David-Van Peene, door middel van de hiervoor toegelichte receptieanalyse en beschrijving van hun sociale profiel. Toch blijft dat beeld gefragmenteerd en blijf je als lezer(es) verlangen naar meer. Het derde en laatste deel van het boek, waarin de trajecten van respectievelijk Virginie Loveling, Hélène Swarth en Fanny Delvaux worden doorgrond, komt daaraan tegemoet. Vandenbussche gaat daarbij uit van een dichotomie tussen mannelijk en vrouwelijk schrijverschap, die enerzijds histo-

rische en theoretische constructies zijn, maar anderzijds ook (on)bewuste keuzes zijn van schrijfsters, in die zin dat ze zich eraan conformeren dan wel onttrekken.

Loveling, bijvoorbeeld, leek zich op het eerste gezicht te schikken in een stereotiep vrouwelijke vorm van schrijverschap: ze nam geen al te controversiële stellingen in, stelde zich bescheiden op als literaire critica, verafschuwde publieke optredens en voelde geen behoefte om zich aan te sluiten bij deze of gene literaire groep. Ze wou met andere woorden in alle rust schrijven en vond dat haar publicaties voor zich moesten spreken. Dat contrasteert Vandenbussche met een beeld van Loveling dat sterk mannelijke trekken vertoont. In intieme kring liet de schrijfster het masker van de bescheidenheid vallen en trad ze zeer zelfbewust op. Ze schreef twee politieke romans, wat als een uitgesproken mannelijk genre werd beschouwd, presenteerde zich als 'schrijver' of als 'auteur', waarmee ze de aandacht afleidde van haar vrouwelijkheid, en publiceerde bovendien vaak onder een pseudoniem. Veel schrijfsters gebruikten weliswaar een vrouwelijk pseudoniem, maar benadrukten daarmee hun deugdelijkheid en bescheidenheid. Loveling daarentegen gebruikte neutrale en mannelijke pseudoniemen, speelde als het ware met maskerades en dubbelgangers, en gaf daarmee blijk van een zelfbewuste visie op haar schrijverschap.

Interessant is ook Vandenbussches verkenning van de invloed van het anarchistische gedachtegoed op de deelname van vrouwen aan het literaire veld. In de Verenigde Staten, Europa en zelfs in Franstalig België bleken anarchistische tijdschriften die seksualiteit, geboortebeperking en het vrije huwelijk verdedigden, meer open te staan voor de medewerking van vrouwen, die vaak radicale standpunten innamen. In Vlaanderen daarentegen was niet alleen de deelname van vrouwen aan anarchistische tijdschriften beperkt, maar vrouwen hielden zich ook op de vlakke inzake maatschappijkritiek. Hun anarchistische sympathieën uitten zich veeleer in poëzie en in recensies en vertalingen van het werk van anarchistische denkers. In bijvoorbeeld *Van Nu en Straks* en *Ontwaking* werd weliswaar aandacht besteed aan de ideeën van buitenlandse anarchisten over het huwelijk en de maatschappelijke positie van vrouwen, maar dat leidde de facto niet tot een meer gelijke positie van vrouwen en mannen in deze tijdschriften.

Vandenbussche toont in haar boek aan dat het concept van vrouwelijk schrijverschap minder eenduidig was dan algemeen wordt aangenomen. In het Vlaamse vrijzinnige literaire veld van de laatste decennia van de 19e en de eerste decennia van de 20e eeuw waren gemeenplaatsen over vrouwen en literatuur zeker niet afwezig, maar dat betekende geenszins dat vrouwelijke auteurs negatief werden gepercipieerd. Niettemin bleek het voor vrouwen, omwille van hun 'gegenderde' socialisatie, moeilijker om een positie in het literaire veld te bemachtigen. Zij die daar wel in slaagden, getuigden vaak van een zeer zelfbewuste reflectie over hun schrijverschap en hun vrouw-zijn.

1 Elaine Showalter, *A Literature of Their Own. British Women Novelists from Brontë to Lessing*, Londen: Virago, 1984, 2e druk, p. 37-40, 75.